

Mekülönbözttet és összeköt

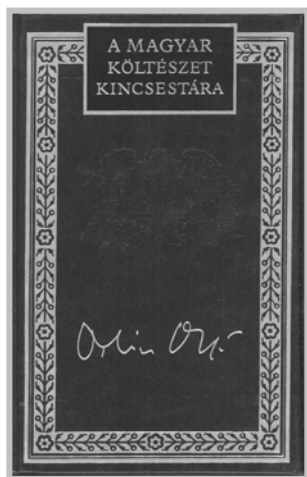
ORBÁN OTTÓ: VÁLOGATOTT VERSEK

Orbán Ottó költészete a két közép-pont köré húzott ellipszishez hasonlítható. Egyik a nagybetűs Élet, másik a szintén nagybetűs Művészet. Így is mondhatnám: ez a líra két nap körül rója az elliptikus pályát. Egyik az önéletrajz, másik a megélt és megértett történelem. A kikerekedő életmű kész család- és fejlődésregény. Közben korrajz, emlékirat és a legnagyobb forgalmú (ma már csak képzeletbeli) irodalmi kávéházba illő pletyka-gyűjtemény, a 20. század nagyobb, főleg innenső felének megbízható karképe, kórlapja és diagnózisa – nem annyira a tudós professzor, mint az érzékenységtúltengésben (is) szenvedő vizsgálati alany szemével.

A költő jó ideje – ahogy elnézem, legalább a hatvanas évek óta kísértetiesen hasonlít önmagára, másokkal össze nem téveszthetően. És közben egyre inkább olyan, mint a nagyok, a legnagyobbak. Hogy úgy mondjam: mind jobban hasonlít A KÖLTŐRE –, azok uralkodó voná-

saira, akikre a költő szó hallatán gondolunk.

Kell azért némi finomítás. Ő nem Petőfire, nem Kassákra (főként nem a koraira) és nem Pilinszkyre hasonlít. Nem a személyes boldogság felé is mérföldes léptekkel siető társadalmi forradalmár, mint Petőfi (pedig mennyi mindenben követi őt: a Szabadság és a Szerelem költőjének vallja magát, imádja Shakespeare-t és a töltött káposztát, vagyis *együtt a magasztosat meg a jóízűen maszatosat*); becsüli a régiek és Tóth Árpád rímeit, övéről nem fityeg avantgardista kézigránát, mint a fekete gimnasztyorkás Kassáknak; és szinte semmiben sem emlékeztet Pilinszkyre. (De hiszen ez sincs így: ő is a második világháborús krematóriumok füstjét s a lebombázott pesti bérházak porát köhögte fel költészete nagy részében. De talán mindjárt kiderül, egyebekben miért nem Pilinszky nyomán halad.) Az ő mesterei szerintem – minden közvetlen hatástól, bravúrosan megírt stílusgyakorlattól, pastiche-tól vagy paródiától függetlenül – azok közül kerülnek ki, akik a szó költészettani értelmében *omnipotensek*, és nemcsak mindent tudnak, hanem *mindent mindenhogy* tudnak. Úgy, ahogy Babits, Kosztolányi, Illyés, Vas, Weöres, Kálnoky. Petőfi még néha-néha megírt egy Csokonai- vagy egy Gvadányi-verset, olykor aranyosan episztolázott Arannyal, Shelley, Shakespeare vagy Béranger hucájába is szívesen beöltözött; de Pilinszky olyan öntörvényű, mint az evangelisták,

Unikornis Kiadó
Budapest, 1998
322 oldal, 2100,- Ft

akik csakis a szentlélek sugallatára hajlandók írni, legalábbis verset. (A katolikus sajtóba nemcsak a szentlélek sugallatára írt, hanem nagynéha kérésre, megrendelésre is.) Igaz, Pilinszkynek is voltak igen ígéretes műfordítás-kísérletei, és fiatalon valószínűleg Baudelaire-verseket szeretett volna költeni, ha lelke vagy alkata rá nem kényszeríti kérlelhetetlen diktátorként már húszévesen arra, hogy százszázalékos Pilinszky-verseket írjon. Nem sokkal később, egy röpke közjáték, a világháborús botrány okozta megrendülése után, melynek élete végéig rabja lett, már annyira önmagává alakult, hogy mit sem törődött vele, ha verse véletlenül úgy kezdődött, mint egy kapásból fölismerhető Illyés-vers. A Frankfurtra s még inkább A szerelem sivatagára gondolok: „A folyóparton üres homokbánya...”; „Egy híd, egy forró betonút...” De már az utóbbi negyedik sorában az ő magányos állócsillaga világít: „Magad vagy a kataton alkonyatban.” Ilyet más nem tud leírni. Ilyet Pilinszky kivül csak Orbán tud leírni, a színész-lelkű, mindent mindenhogy tudó, mindent megtanulni, kifürkészni, továbbfejleszteni vagy a visszájára fordítani, egy szóval a maga képére átgýúrni képes Orbán.

Orbán költészete a legértelmesebbek és a legáttetszőbbek közül való. Értelmes, mert a gondolkodásban is ihletett. És áttetsző, akárcsak azok a foncsorozott ablakok, amelyek ugyanolyan tisztán tükrözik vissza környezetüket, mint amennyire engednek bepillantani a könyvtár- és dolgozószobába. Ebből két dologra következtethetünk, amely ugyanaz: a stílusra és az egyéniségre. Az ő szóképevel élve, lírája nem olyan, mint az a magánház, amelyet gondosan bezártak, majd kulcsát a tengerbe hajították. Műhelye nyitva áll az olvasó előtt. Nem úgy, mint egy még lakott, kényelmetlen emlékszoba, hanem mint a friss gyaluforgácstól és enyvtől illatos asztalosműhely. Szövegei a gazdag

nyelvi fantázia, a kifogyhatatlan képalkotó lelemény ellenére, vagy inkább éppen ezek szemléltető ereje és célirányos alkalmazása jóvoltából szabatosak; mintha csapágyon gördülnének. Mondatai zenei, grammatikai és logikai-szerkezeti szempontból egyforma gonddal megkomponált építmények. Egy idő óta hányaveti divatból, vagy nem tudnám megmondani, miért, egy jó költő formaérzékét csak így illik méltatni: „nem akarom megsérteni azzal, hogy formaművészek nevezzem...” stb. Ez a botfűl köntőrfalazása. Én megkockáztatom, hogy ama felsorolt nagyok óta ő a legjobb formaművész, és ez elismerés a javából. Azzal a kiegészítéssel persze, hogy virtuozitása sosem csupán cél; mindig eszköze is valamely magvas közlendőnek, elmés játéknak vagy éppen filozófiának.

Filozófiával ugyanis bősséggel szolgál. Nem úgy, hogy a himnikus líra vagy a dalköltészet múzsáját a bölcelet szolgálólányaként csöngeti be magához, amikor verset ír; a szakfilozófiának igen kevés nyoma követhető verseinek televényén. Am ha igaz, hogy a filozófia nem más, mint a halálról való gondolkodás, akkor Orbán költészete meglehetősen mértékben bölceleti ihletésű. Legfontosabb kérdései pár szent közhely formájában kimondhatók, például: lenni vagy nem lenni. Vagy: aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni. Pokoljáróvá sok minden tette, legutóbb a betegség, mely magát az írást is fizikai gyötrelmévé tette. Egyik igen erős verse a *Helsingőr* (Egy királyfi borotválkozás; *Átirat*). Ez Hamlet monológjának és Polonius kémjelentésének átirata. Az Orbán-féle Hamlet-monológ nem csupán a „lenni vagy nem lenni” kezdetű költői-bölceleti nagyária korszerűsített parafrázisa a hatvanas években, hanem a színészeknek adott királyfiúi utasítás alkalmazása is, hogy ennek örvén kimondhassa Orbán az ars poeticáját – az egyiket a rengetegből.

Egy újabb, alapvető jellemvonásához érkeztem: alig van költőnk, aki ilyen sok formában fejt ki ars poeticáját – költészettanát, szakmai etikáját és etikettjét vagy humoros-önironikus műhelyvallomását. A stiláris szempontokon túltekintve Orbán legfontosabb mesterét vagy inkább sorsmentőjét a teljes önállóság megszerzése előtti pályaszakaszán a sokból Radnóti mellett József Attila személyében gyanítom, de valamiben látványosan ellentétes vele. Sosem mondhatná komolyan, hogy „mit érdekelne a költészet maga”. (József Attila komolyan gondolta, de ezúttal tévedett: mindig érdekelte a mesterség, a formaművészet, a szonett, a villoni ballada, a népdal, az irodalom, a példaképek, az irritáló mesterek és pályatársak, Ady és Kosztolányi, Juhász, Kassák és Babits, a játékos verszekereter, a költőbarátok és a konkurencia, Illyéssel az élen. Még a kritikusokat is elolvasta a szeretett Némettől a nem szeretett, de még jobban frappírozó Németthig.) Orbán ezt a saját használatára meg is fordítja (szimmetriában a mindjárt idézett Nemes Nagy-replikával): „Költő vagyok, mi érdekelne, / ha nem a költészet maga?” Érdekes módon itt is az élet kerül ki győztesen az irodalommal folytatott régi vetélkedésből. Goethe óta ezek felmondták a barátságot, s Thomas Mann műveiben jócskán hajba is kaptak.

Orbán válogatott kötetében rengeteg a költői hitvallás, mert rengeteg a költői tisztázni valója. Meglehetősen profán változatok is vannak ilyen tárgyú versei közt, például a „Mesterségem, te gyönyörű? – / Mesterségem, te ronda!” kezdetű, amelyben egyik legfontosabb tanítója és pályatársa, Nemes Nagy Ágnes ars poeticájával vitázik, hogy aztán a vers vége felé oda lyukadjon ki, hogy „Mesterségem, te gyönyörű, / te gyönyörű is persze, / valami örökéletű / fölvilámlik egy percre”... A magyar és a világirodalom

mestereinek egész légióját vonultatja föl kettős ambícióval (megint kettőst mondok, miközben sokkal többes): megtanulni mindent, amit mások tudtak Horatiustól, Dantétól, Villontól Audenig, Vogelweidétől Goetheig, Blake-tól, Whitmantól Ginsbergig és más üvöltőkig, Poe-tól, Heinétől Brechtig (csak a külföldiekkel példálózva), és hozzátenni a magáét, a csak-az-övéét, azt, amire született, amit csak ő tud, vagy amit így csak ő tud –, s ez ismét egyszerre stílus- és egzisztenciakérdés, egyéni és közös sorskérdés, nemzeti, európai és világléptékben mérhetően, mert magyar költőként a világnak is egy világirodalmi Száz vers-antológia erejéig „bizonyít” rokontalan, fordíthatatlan nyelvünkön.

Weöresről mondják, hogy nincs olyan költői forma, amelyet ki ne próbált volna; egész poétikatankönyvet lehet összeállítani az általa kínált költői példatárból. (Ez nem egészen igaz, mert szonettkoszorút Weöres nem írt. De hajlamos vagyok elhinni, hogy több kivétel nincs.) Orbán közel áll ahhoz, hogy róla is elmondhasuk ezt, legalábbis az időmértékes formákat illetően. Roppant ambíciója ugyanis kimeríthetetlen képességekkel párosul: még a híres Weöres-Dzsajadáva-formát is nagy invencióval alkalmazza (*Az esztelen remekmű*). (Miért is ne írta volna meg, amikor Indiáról egész könyvet írt.) Az ütemhangsúlyos formák talán kevésbé vonzzák, de azért ihletett áthallásainak sorából is kiragyog a Kölcsey-féle *Vanitatum Vanitas* áthasonítása, akárcsak *A magyar népdalhoz* írt ódája. Prózaverseinek és szabad verseinek rejtettebb ritmusa, lélegzetvétele és magyarosan ütemező fejbólgatása e téren is tökéletes fölkészültségre vall, és két kitűnő Arany-parafrázisában (*Arany Jánoshoz*, *Az öreg Arany*) azt is megmutatja, hogyan *koriambizál* a Toldi-versben a költői formák főtutoknoka. A deákos formákban is ritka finomságokat mutat meg. Nem csoda, hiszen esszéíróként

azt is tudja, hogy a magyar költészet három nagyzenekart üzemeltetett a hatvanas és a hetvenes évek fordulója táján, s ezek egyike a méltatlanul feledésre ítélt Csanádi Imre, aki a deákos formák legnagyobb művésze Berzsenyi óta. (Weöres ekkoriban dolgozik a Psychén, Nagy László túl van szimfonikus fölépítésű és zengzetű poémáin, Csanádi hozzákezd az *Írott képek* ciklusához, mely ugyancsak a mesterségbeli tudásnak és a különféle lírai-zenei zengezetek valóságos zenepalotája és kincsesára.) Ez idő szerint is működik a magyar költészetnek néhány szimfonikus orkesztere – Határ Győző neve mellett én elsőül Orbánét említeném, (Erdélyben is aspirálnak páran e címre, pl. Kovács András Ferenc, s egy-két fiatalabb itthoni költő is jó úton halad felé, pl. Imre Flóra.)

Föl is kell tennem magamnak a kérdést: valamiféle gyötrelmes verseny folyik itt, bizonyítási és teljesítési kényszer, mint a sportvilágban, ahol az úszónőnek, azaz leánykának tizennégy-tizenöt éves korban már a világcsúcsot kell ostromolnia, ha dobogóra szeretne jutni? Lehet, hogy ez is elmondható Orbán egy korszakáról: a bizonyításvágy, amelynek jelei Kálnokyn például csak öregkorában ütözköztek ki látványosan, jó ideig neki is lételeme volt. (Nem ilyesmit látunk vajon az ifjú Weöresnél? Tessék csak belenézni fiatalkori levelezésébe.) Most már legalább két évtizede nincs szüksége a bizonyításra. Nagy nyereség, hogy sokoldalú képességeit megmutatva Orbán is helytállt a vetélkedésben egyik-másik lemaradozó pályatársa sárgairigy bosszúságára; remek versek, stílusanulmányok, költői beleélések, humoreszkek garmadáját köszönhetjük versenyszellemének. Az önkéntes és egyre felsőbb szintű irodalmi mestervizsgák során kitűnő alkalmak teremttek arra, hogy Orbán összevegyítse a groteszket és a fenéséget, az ünnepien hódolót s a tüntetően hétköznapit, az emberi nagyságról szerez-

hető képzeiteinket és a közemberit, s így is egyengesse útját a kivívható önazonosságához. Auden *Az ismeretlen állampolgár* című fontos versétől annyiban tér el, hogy ő nem lehajol a „kisemberhez”, hanem jóval demokratikusabban *magára vállalja* különféle szinonim változataiban ezt a státuszt vagy csúfnevet. Mindez arra is szolgál, hogy igazságot szolgáltatson a lelke mélyén vagy az idegrostjai emlékezetében lakozó, megfélemlített kisgyerekek. A megbélyegzésekért. Az ősökért. A világháborús árvaságért. A testi és lelki értelemben elszenvedett intézeti pofonokért. A száraz kenyere, kozmaillatú nyomorúságért. A vásott könyökű nélkülözésért. Mindazért, ami őt azzá a költővé teszi, aki hitelesen és igen magas költői színvonalon regéli és regöli el, milyen is volt az emberi sors Magyarországon az évezred utolsó hatvan évében és napjainkban.

Ha nem esett volna meg vele az a rengeteg horror, amit sokszor humorral palástolva mond el korunk legjobb verses családregényének írójaként, akkor is volna mit mondania az úgynevezett végső kérdésekről. A nemiségről és a szerelemről; az öregedésről és az elmúlásról, a betegséggel súlyosbított végességtudatról. Az örömről, amelyről azért bősséggel esik szó a versekben, szerelmi kalandok, jó emlékü találgatások, beszélgetések, barátok, pletykák, kárörvendezések és megbecsült pályatársak szívéhez dörgölődő ugratások formájában. És magukban a formákban is. Mert a megszenvedett műben is öröm a jól megtalált szó, a szellemes rím, a szójáték – egyáltalán: a játék. A képkötő ötlet. Az, amely rengetegnagy szakmai-mesterségbeli tudásából talán a legbecesebb számomra. Megszámolhatatlan komplex képet, aforisztikus telitalálatot idézhetnek tőle; a bőség zavarában mondok le róla. De hosszan mesélhetnék az Arany János által a legmagasabbra tartott költői erényről: a szerkeszteni tudásáról is. Vagy más

költészeteket szervesen integrálni képes leleményeiről, posztmoderneket megszegyenítő rejtett idézeteiről. Arról, hogy ha vitája van az avantgárddal vagy a neo-avantgárddal, akkor nemcsak vitázik vele, mint a megrögzött konzervatívok, hanem rögtön asszimilál is: úgy írja meg a verset, hogy a jó időre kiesett hazai avantgárdnak is a díszére válják. És kevesen értik úgy Kassákot és André Michaux-t, mint ő már húszévesen. Régen valaki „dalaink doktorának” nevezte Babitsot, majd erre rájátszva később Illyést illették e szóval. Most ő az, aki erre rászolgál.

A nagyokat „utólíri”: végül is nem pusztán versengés, bizonyítás, nagyravágás, hanem út önmagához. Orbán egyénisége – melynek egyes ismérveit visszamenőleg a korai verseiben is könnyű kimutatni – a nagy fölfedező utak során markánsan kirajzolódott. Szimultán módon építkeznek: önéletrajzát, egyik legfontosabb mesterével, Vas Istvánnal mondva „A líra regényeként” írja, és viszont – csaknem teljes szubjektív körképet ad a magyar líra arcképcsarnokából. Észrevétlenül alakultak ki egyéni hangjával együtt megkülönböztető manírjai is. A kellemsen parodizálható, nagyvonalú képeket görgető, néha öblös hangú verszárások. A pátoszt váratlanul iróniára fordító vagy iróniával palástoló, a gúnyt pedig magasztalásnak feltüntető megoldások. A szakmai hiúság finoman kicsinyes elszólásai. A politizálás naivan sietős, később láthatóan felülbírált kísértései, melyek a közlő fórum helyi szellemének tett pillanatnyi engedményekként tűnnek föl. Ezzel ellentétben a politikusabb költőkollégák *alkatával* folytatott, kölcsönösen értetlen viták. A szakmabeli riválisok hiúságának megpiszkálása, majd előbb-utóbb rendre bekövetkező kiengesztelése. Nem mentgetni akarom – erre semmi szükség – de alig van költő a legjobbak közt is, akinél ne láthatnánk hasonlókat.

A féltudományok és áltudományok távol esnek tőle, de a jelek szerint jelképes értelemben telitalálatnak érzi, hogy az asztrológia fogalmai szerint föld jegyben született. Rengeteg olyan költői képet alkot, amely az égi pályán keringő Földdel viselő, illetve a súlyt, nehézkedést, vaskos realitást érzető földdel kapcsolatos, és amely életünk féltett színterét jelenti. Testiséget éppúgy jelent számára ez a dolgok megismerésében és megélésében, mint valóságérzetet és az absztrakcióktól való irtózást. Ilyen mérvű „földközelség” és testiség – a lét nemcsak pszichikai, hanem fizikai érzékelése-értelmezése is – szokatlan a magyar lírában; eddig Szabó Lőrincnél, máshogyan Illyésnél, az új tárgyilagosság költőinél, majd Vas Istvánnál tapasztaltam hasonlót. Nemcsak a sok szenvedés, a bőven mért fizikai fájdalom és a rengeteg élettény, sírba dobott rög versbe engedését jelenti ez. Örömkészséget, pozitív emlékek föllevenített bőségét, egyúttal szellemi aktivitást és egészséges kíváncsiságot is hordoz. De a költő képzettársításai által közelünkbe hozza az aszályra utaló, kicserepesedett szájú, éhező-szomjazó ázsiai és afrikai szegények százmillióit is. A hatvanas években még szokás volt gondolni a világ túlsó felén élő tömegére – ez valahogy kiment a divatból. Holott az európaias észjárás ismerve volt egykor értelmiségi körökben. Gyakran idéztük Balzac fiatal regényhőseit, akik arról vitáztak, hogy ha egy ismeretlen kínai mandarin élete árán érhetnék el mindazt, ami által boldogulhatunk, vajon megnyomná-e a gombot, amelytől a keleti földtekén meghal az az idegen. Orbán figyelme a mandarinról az éhhaláltól fenyegetett gyermekek felé fordul, és nem a divat mozgását követi. A divat ugyanis messzire kanyarodott a lelkiismeret földrajzi fölfedező útjaitól, és azt mondja, hogy a világ nagyobb és éhező fele most már az amerikaiak ügye, akik

dollárbillióik, piacuk és politikájuk révén élet és halál urai a földkerekségen. Ez így is lehet, de a válasz nem kielégítő. Ez továbbra is emberiségügy, és ha Európa elszakad az emberiségügyektől, akkor saját lényegéről is leszakad, emberiségmúzeumává degradálódik. Orbán mindmáig életben tartja ezt a lényegiséget. Nagyon európai észjárású értelmiségi, de személyes mítoszának, ha van ilyen (szerintem van), nemcsak az elrabolt leány szépsége képezi részét, hanem a lányt elragadó bika is. Világa így kerek: a májusban uralkodó

Bika csillagkép a Föld jegyében áll; e sokféleképpen veszélyeztetett Glóbuszal egy-
lényegű. Orbán hatalmas kultúrával föl-
épített költészete összességében az élet-
feltés kifejezése, amely a helyesen fel-
fogott személyes érdekeltségtől – a nem-
zet és Európa kategóriáit meg nem ke-
rülve – egész bolygónkra kiterjed.

Alföldy Jenő

TENK LÁSZLÓ: VIHAR LÁPOSON